

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

ASHÍQLÍQ DÁSTANLARDA ADAM MÚSRELERIN BILDIRETUĞÍN SÓZLER

(«Sayatxan-Hámire» dástanı hám M.Qashqariydiń «Devanu lugati turk»
miynetı misalında)

Abdiev Azamat Turǵanbaevich,
Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq tili
kafedrası docenti, filologiya ilimleriniń
kandidatı

Annotatsiya: Maqolada qoraqalpaq xalq og‘zaki ijodi shundan dostonlarida qo‘llanilgan tana a‘zolarining nomlari va ularning lug‘aviy xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. “Sayatxan-Hámire” dostonidan misollar olib o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: folklor, doston, leksema, sema, tana a‘zolari, ma‘no.

Аннотация: В статье рассматриваются названия частей тела, используемые в каракалпакском фольклоре, и их лексические особенности. Были изучены примеры из эпоса «Саятхан-Хамире».

Ключевые слова: фольклор, эпос, лексема, сема, части тела, значение.

Annotation: The article discusses the names of body parts used in Karakalpak folklore and their lexical features. Examples from the epic “Sayatkhan-Khamire” were studied.

Key words: folklore, epic, lexeme, seme, body parts, meaning.

Hár qanday tildiń baylıǵı sol tilde sóylewshi xalıqtıń ózin qorshaǵan ortalıqtaǵı zat hám qubılıslar tuwralı túsinikleriniń xalıqtıń sana-sezimleriniń kúndelikli turmısınıń sáwleleniwı bolǵan sózlik quramdaǵı sózler arqalı kórinedi.

Sózlik quram ishki derekler tiykarında bayıǵanda óz sózleriniń semantikalıq hám grammatikalıq usıllar arqalı kem-kem tolıqtırılıwı, al sırtqı derekler tiykarında bayıǵanda, sol sózleriniń ústine basqa tillerden sózlerdiń qosılıwı sonday-aq basqa tillerden awısqaqan sózlerdiń tiykarında qaraqalpaq tiline tán sóz jasaw usılları arqalı jańa leksikalıq birliklerdiń payda bolıwı iske asadı. Sol tiykarda tildiń sózlik baylıǵı keńeyedi.[2.65]

Óz sózlik qatlamı

Qaraqalpaq tiliniń óz sózlik qatlamı degende biz onıń tiykarǵı tábiyatın kórsetetuǵın, qaraqalpaqlardıń pútkil rawajlanıw tariyxı menen birge jasap kiyatırǵan, sózlik qatlamdaǵı milliy ózgeshelikleriniń tiykarǵı kórinislerinen derek beretuǵın sózleriniń jıynaǵın túsiniwimiz kerek.

Óz sózlik qatlamǵa kiretuǵın sózlerdi belgilewde mına nársenge de itibar beriwimiz kerek. Tilimizde basqa tillerden awısqaqan kópshilik sózlerden qaraqalpaq tiline tán sóz jasaw usıllar, máselen qosımtalar qosılıw arqalı ekinshi bir mánili sózler dóreytuǵınlıǵı belgili.

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Leksikalıq qatlamdı anıqlaw hám úyreniw bul tillerdiń tuwısqanlıq qarım-qatnasın anıqlawda úlken áhmiyetke iye. Ilimpazlardıń kórsetiwinshe túrkiy tillerdiń rawajlanıw basqıshlarınıń birinshi dáwiri altay dáwiri bolıp ol waqıtları házirgi túrkiy, mongól xalıqları bir qáwimlik birlespede jasağanlıgın kóriwimizge boladı. Dástan tilinde tómendegi sózler ushırasadı:

a) adam múshelerin bildiretuğın sózler: kewil, bel, kóz, júrek, kóz, til, qol (255-bet), qash, kóksi (256-bet), tis, kirpik láb, júz (257-bet), qulaq, ayaq, bawır (258-bet), saqal, bel, qarın, kóz, moyın (260-bet), bilek, júrek, ókpe, qulaq (261-bet), qabırğa, súyek (262-bet).

Qol sózi Altay tilleri semyasına kiretuğın mongól tilinde «gar», buryat tilinde «gaar», manshjur tilinde «gala», sózleri «qol» degen mánini bildiredi. Bul sóz Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde ózgerissiz jumsalğan.

“Ayaq” sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «azaq» túrinde jumsalğan.

Bawır sózi mongól tilinde «beer», buryat tilinde «beera» túrinde qollanadı. Bul sóz Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «bagir» túrinde jumsalğan.

Júrek sózi mongól tilinde «zyurxen», qalmaq tilinde «zerken», manshjur tilinde «yurege», yapon tilinde «kokoro» túrinde ushırasadı. Yapon tilindeki “júrek” mánisin bildiretuğın “kokoro” sózi qaraqalpaq tilindeki «kókirek» sózi menen semantikalıq jaqtan da, seslik qurılısı jaqtanda jaqın.

Ókpe sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «opka» túrinde jumsalğan.

Qulaq sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde ózgerissiz jumsalğan.[1]

Mısalı:

Bul keshesi kórdim bir ájep ahwal,
Áweli qolı yashıl hasalı keldi,
Qudanı yad etip turdım erimnen,
Júzi nurlı, tili sanalı keldi. (255-bet)
Meni ketti deben shıtpa qashındı,
Qumar qara kózden tókpe yashındı,
Kóp qayğı hásiretke salma bashındı,
Jılama Sárbinaz ketsem kelermen. (256-bet)
Sensiz bolmas meniń sabrı-qararım,
Senseń meniń belde quwat- mádarım,
Basıma salmağıl ayrılıq ahın,
Baxtımnıń sultanı qayda bararsan? (256-bet).

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Kóz aldımnan ketpes qálem qasları,
Siya moy belinde qara shashları,
Aydan arıw husni, hinji tisleri,
On tórt keshe aydek mehman kórindi (257-bet).
Gúl júzli aydek jamalín,
Kelgen on tórtke kámalín,
Lábiń sheker, júzde qalín,
Qız-jawanlar xosh qal endi (257-bet)
Sarbinaz der qaldım ahıw-zara,
Ayralıqta bawırım meniń miń para,
Qulaq qoymay kettiń aytsam yalbara,
Bar, Hámirayım saw bar aman kelgeysiz (258-bet).
Sallanışıp sóz etkenler,
Qısh kúnini yaz etkenler,
Kózin súzip naz etkenler,
Qızlar dash qaldı, dash qaldı (259-bet)

“Ayaq” sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «azaq» túrinde jumsalğan. Júrek sózi mongól tilinde «zyurxen», qalmaq tilinde «zerken», manshjur tilinde «yurege», yapon tilinde «kokoro» túrinde ushirasadı. Yapon tilindegi “júrek” mánisin bildiretuǵın “kokoro” sózi qaraqalpaq tilindegi «kókirek» sózi menen semantikalıq jaqtan da, seslik qurılısı jaqtanda jaqın. Bul sóz Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «jurak» túrinde jumsalğan. Qol sózi Altay tilleri semyasına kiretuǵın mongól tilinde «gar», buryat tilinde «gaar», manshjur tilinde «gala», sózleri «qol» degen mánini bildiredi. Bul sóz Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugat turk» miynetinde ózgerissiz jumsalğan. Ókpe sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «opka» túrinde jumsalğan.

Qulaq sózi Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde ózgerissiz jumsalğan. Bawır sózi mongól tilinde «beer», buryat tilinde «beera» túrinde qollanadı. Bul sóz Maxmud Qashqariydiń «Devanu lugati turk» miynetinde «bagir» túrinde jumsalğan.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Бердимуратов Е. Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Н.:1994. –Б.65.
2. Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. Ташкент-«Фан», 2006.
3. Abdinazimov Sh. Lingvofolkloristika. Tashkent-«Sano-standart», 2018.